

HADİSLERİN İLK DÖNEM TASNİF SÜRECİ ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME

NEVZAT AYDIN*

An Evaluation on The Early Classification Period of Hadiths

Abstract: This study aims to reread in a comprehensive perspective the process of classification activities in the III. century after hijra, the time period of the formation of hadith history and the golden time for the hadith literature. Therefore, in these context, these issues are examiend; the early classification history, the process of first musannef works emergence, the method of hadith classification and its features, and lastly the problems of designation/naming of the masannef works. Basically, it is an important fact that the works have been done on this time period will contribute to the discussions made on the origins and features of the classification movements.

Key Words: Hadith, Tabweb/Bâab, Classification, Classified, Classifier.

* Yrd. Doç. Dr., Bayburt Üniversitesi Eğitim Fakültesi İDİKAB [naydin@bayburt.edu.tr].

Öz: Bu araştırma, hadis tarihinin teşekkül dönemini oluşturan ve hadis edebiyatının altın çağı olarak kabul edilen h.III. asrı hazırlayan ilk tasnif faaliyetlerinin gerçekleştiği süreci, tarihî ve sosyo - kültürel bağlamlarını dikkate alarak bütüncül bir perspektifle yeniden okumayı amaçlamaktadır. Bu noktada ilk tasnif faaliyetinin tarihî seyri, ilk musannef eserlerin ortaya çıkış süreci, hadisleri tasnif mantığı ve özellikleri, ayrıca musannefleri isimlendirme problemi gibi konular ele alınıp değerlendirilmiştir. Esasen bu dönem üzerine yapılan çalışmalar, özellikle tedvin ve tasnif hareketinin menşei ve mahiyeti hakkında yaşanan bir takım tartışmalara ışık tutacak niteliktedir.

Anahtar Kelimeler: Hadis, Bâb/Tebvîb, Tasnif, Musannef, Musannif.

Giriş

İslamî ilimler ve kültür mirası içerisinde önemli bir yere sahip hadis ilminin, tarihî süreç açısından üzerinde öncelikle durulması gereken dönemlerinden biri tedvin ve tasnif faaliyetlerinin gerçekleştiği hicri ilk iki asırdır. Hadis ilminin teşekkül sürecini oluşturan bu dönemin incelenmesi, özellikle müsteşriklerin ve bazı Müslüman araştırmacıların sünnete ait bilgi ve belgelerin güvenilir(siz)liği hakkındaki iddiaları açısından da önem arz etmektedir.¹

Bu dönem şifâhi gelenekten yazılı kültüre geçiş sürecini yansıttığından dolayı ilk devir tasnif sistemi ve mantığının belirlenmesi, özellikle de tedvin ve tasnif hareketinin menşei ve mahiyeti hakkında yaşanan bir takım tartışmaları aydınlatacak mahiyettedir. Hadis edebiyatının altın

¹ Oryantalistler genel olarak, “sünnet”in Cahiliyye Arap toplumu örfünün devamı olduğunu, “Hz. Peygamber’in sünneti” tabirin İslam hukukuna Şafii’yle birlikte girdiğini, onun Peygamber’in sünnetinin ancak hadisle sabit olacağına vurgu yapmasıyla birlikte, ilk Müslüman neslin kendi fikir ve içtihatlarının meşruiyetini sağlamak için isnadlar uydurarak Peygamber’e izafe ettiklerini, bunun sonucu hadis külliyyatının oluştuğunu iddia etmektedir. Goldziher’in tedvine ilişkin değerlendirmeleri için Bk. Fuad Sezgin, *Buhari’nin Kaynakları Hakkında Araştırmalar*, Kitâbiyât, Ankara, 2000, s.59-60; İsmail Lütfü Çakan, *Hadis Edebiyatı*, M.Ü.İ.F.Y., İstanbul, 1996, s.18; Osman Güner, *Doğuş Devrinde Hadis, İlk Dönem Hadis İlminin Tarihçesi*, Dâru’s-Sünne, Samsun, 2000, s.104-105; Oryantalistlerin hadis ve sünnete yaklaşımları hakkında geniş bilgi için bkz. Yavuz Köktaş, *Hadis ve Sünnette Oryantalist Yaklaşımlar*, İz Yay., İstanbul, 2011, ss.177-189.

çağı olarak kabul edilen h. III. asırda meydana getirilen eserler ve dönemin tasnif mantığı hakkında yeterli çalışmalar yapılmış olmakla birlikte bu dönemi hazırlayan, alt yapısını oluşturan ve bir anlamda kaynaklık vazifesi gören h. II. asır ya da ilk devir tasnif faaliyetleri ve mantığı hakkındaki araştırmalar kısmen ihmal edilmiş ya da eksik ve hatalı değerlendirilmiş gibidir. Hâlbuki bu asırda tedvin faaliyetinden hemen sonra ortaya çıkan fakat tedvin ile birlikte yürütülmüş olan tasnif döneminde değişik yerlerdeki Musannifler kendi bölgelerindeki hadis malzemesini toplayarak tasnif etmişler ve hadis literatürünün ilk örneklerini vermişlerdir.

Hadis tarihine bakıldığında, Hz. Peygamber ve sahabe döneminde hadislerin sistemli ve yaygın bir şekilde olmasa da özel gayretlerle yazıldığı ve toplandığı düşüncesi, - farklı söylemlere rağmen- genel anlayışı yansıtmaktadır.² Tedvin faaliyetleriyle ilgili üzerinde durulması gereken bir husus da, h.I. asrın sonu ile II. asrın ilk çeyreğini kapsayan bu zaman diliminde, muhaddislerin düşünceleri doğrultusunda müstakil konulu kitapların oluşturulup oluşturulmadığıdır. Yoksa bu süreci sadece dağınık haldeki malzemenin toplanması şeklinde değerlendirmek mi gerekir? Başka bir deyişle bu faaliyetler kapsamında belli konulara ilişkin malzeme bir araya toplayıp basit bir yapıda da olsa bir tasnif ameliyesinden bahsedilebilir mi? Bu sorulara cevap olabilecek şekilde, tedvin hareketinin en önemli ismi İbn Şihâb ez-Zührî'nin (ö.124/742) hadis malzemesini salt toplamakla kalmayıp, belli konulara ilişkin hadisleri bir nevi bâb başlıkları altında topladığı; onun muasırlarından Katâde (ö.118/736)'nin ise bir hadise ulaştığında onu ilgili bâbda yazdığı nakledilir.³ Bu bilgiler-

² Talat Koçyiğit, *Hadis Tarihi*, T.D.V.Yay., Ankara, 1997, s.200; Ebu Hureyre, Abdullah b. Amr gibi bazı sahabiler yazdıkları hadisleri küçük çaptaki metin/sahifelerde bir araya getirmişlerdir. Hadis edebiyatının ilk ürünleri sayılabilecek bu metinler o günlerdeki faaliyetlerin misallerini oluşturmaktadır. Söz konusu metinler zaman içinde bir yandan çoğalmış; öte yandan yoğunluk kazanmıştır. Bk. Mücteba Uğur, *Hadis İlimleri Edebiyatı*, T.D.V.Yay., Ankara, 1996, s. 9.

³ Zührî'nin, hûl ve ilâ hakkında sorulması sorulması üzerine bu konuda otuz kadar hadisinin olduğunu belirtmesi bu anlamda kayda değerdir. Bk.: Ebu Abdullah Şemseddin

den hareketle, tedvin dönemini salt dağınık rivayet malzemesini belli ölçülere bağlı kalmaksızın, bir anlamda rastgele bir toplama faaliyeti olarak görmenin isabetli bir yaklaşım olamayacağı söylenebilir.

Hadisleri Tasnif Düşüncesinin Tarihi Arka Planı

Hadis tarihinde “tasnif” genel olarak, tedvin faaliyetleri sürecinde hiçbir ayrıma tâbi tutulmadan yazıya geçirilmiş ya da derlenmiş olan yığın halindeki sünnet verilerinin belli sistemlere göre tasnif edilmesi ve kitap haline getirilmesi şeklinde tanımlanmıştır.⁴ Başlangıcı olarak tâbiun asrının sonları yani h.II. asrın ikinci çeyreği gösterilen tasnif hareketi hadisin intikal safhaları arasında en uzun dönem olarak belirtilmiş ve bu süreç içerisinde farklı usûl ve sistemler de tekâmül etmiştir.⁵

Tasnif sistemlerinin, Musanniflerin amaçlarına uygun olarak ortaya çıktığı ve onların düşünce ve maksatları doğrultusunda da farklılık arz ettiği söylenebilir. Bu bağlamda hadis tarihinde genel olarak konularına göre (ale'l-ebvab) ve sahâbi râvilerini dikkate alarak yapılan sınıflandırma (ale'r-ricâl) olmak üzere iki tasnif sisteminden söz edilir. Konularına göre hadislerin sistematize edilmesiyle ortaya çıkan eserlerin genel adı “musannef” olurken, rivayetin içeriğine bakılmaksızın sadece kaynağı dikkate alınarak sahâbi râvilerine göre tasnif edilmesiyle meydana getirilen kitaplara da “müsned” denilmiştir.

Hadis tasnif sisteminin başlangıcının hangi ekseninde seyrettiği ya da tedvinde belli bir sisteme bağlı kalmaksızın toplanan hadis malzemesinin, ilk olarak hangi metoda göre tasnif edildiği hadis tarihinde farklı yorum ve değerlendirmelere konu olmuştur.⁶

Muhammed b. Ahmed b. Osman ez-Zehebi, *Siyeru Alâmin Nübelâ*, tahk.: Şuayb el-Arnâvud-Ali Ebû Zeyd, Beyrut, 1992, c.5, s. 335.

⁴ Çakan, *Hadis Edebiyatı*, s.19.

⁵ Ali Akyüz, *Said b. Mansur'un Musannefinin Yeniden İnşâsı*, M.Ü.İ.F.Yay., İstanbul, 1997, s.58; Çakan, *Hadis Edebiyatı*, s.21.

⁶ Mesela, Bk. Ebu Zehv, Muhammed, *el-Hadîs ve'l-Muhaddisûn, İnâyetü'l-Ümmeti'l-İslamiyye bi's-Sünneti'n-Nebevîyye, Dâru'l-Kütübi'l-Arabî*, 1984, s.363-367; Koçyiğit, *Hadis Tarihi*, s.205, 208, 233.

Mevcut verileri ve hadis tarihinin oluşum sürecini esas alarak müsnedler ile musannefler arasında ortaya çıkış açısından bir öncelik ve sonralık tespiti yapıldığında, musanneflerin daha önce telif edildiğini ve hadislerin ilk olarak konularına göre tasnif edildiğini söylemek mümkündür. Esasen, konuya ilişkin farklı değerlendirmelerde kavramlara yüklenen anlamların etkili olabileceğini düşünüyoruz. Zira bu noktada “müsned” kavramına hadis literatüründeki teknik anlamından öte farklı anlamların yüklenmesi, Ebu Hureyre’nin hadislerinin yer aldığı Hem-mâm b. Münebbih’in sahifesinin lügat anlamı itibarıyla “müsned” olarak düşünülmesine imkân verebilir. Ancak bu tespit, zihinlerde kavramların içinin doldurulması ya da algılanmasıyla ilintili öznel bir yorum olmanın ötesine geçemez. Bununla birlikte, müsnedlerin ortaya çıkışının önceliği konusunda ele alınıp değerlendirilebilecek bir argüman, belki Zeyd b. Ali’ye (ö.122/739) atfedilen ancak müellife aidiyeti noktasında tartışmaların olduğu “müsned” eseridir.⁷

Müsnedlerin ya da ale’r-ricel metodunun musannef yani konulu eserlerden daha önce ortaya çıktığını, yani menşee bakımından müsnedlerin önceliğini kabul eden Sıddıkî’nin bu düşüncesinde hareket noktasının isabetli olmadığı söylenebilir.⁸ Şöyle ki, onun ilk müsned eserler olduğunu iddia ettiğini düşündüğümüz Ebu Hanife (ö.150/767) ve Evzâi (ö.157/774) gibi otoritelerin bazısına atfedilmiş müsned eserlerin birçoğu, onların güvenilir ve önemli bir râvisi tarafından veyahut onun senedi ile kendilerine rivayet edilen hadisleri toplayan daha sonraki hadisçiler tarafından cem edilmiştir.⁹ Dolayısıyla Sıddıkî’nin kendisinin de hiç birinin

⁷ Şiâ’dan Zeydiyye’nin fıkıh sahasında temel kaynağı olan bu eseri, Zeyd b. Ali’den rivayet eden Ebû Hâlid Amr b. Hâlid el-Vasîfî, hadis imamlarınca kendisine güvenilemeyen ve yalancılıkla itham edilen biridir. Bk. Çakan, *Hadis Edebiyatı*, s.219.

⁸ Sıddıkî, *Hadis Edebiyatı*, s.79.

⁹ Evzâi’ye atfedilen “Müsnedü’l-Evzâi” adlı eser hadisleri sahâbe râvîlerine göre ihtiva eden bir kitap olmasına karşın, eseri Keşfü’z-Zunûn’da zikreden Hâcî Halife, bunun Evzâi’nin kendi telifi mi yoksa ölümünden sonra rivayetlerinin cem edildiği bir eser mi olduğunu açıklamamıştır. Mustafa b. Abdullah Hacı Halife, *Keşfü’z-Zunûn an Esmâil’l-Kütübi ve’l-Funûn*, thk. Muhammed Şerafeddin Yaltkaya-Muallim Rifat Bilge el-Kilîsî, İstanbul, 1971, c. 2, s. 1682. Ancak, müsned tarzındaki eserlerin h.II. asrın sonlarında ortaya çıktığını göz önüne alırsak, bu eserin, râvîleri tarafından onun vefatından sonra rivayet-

müsned eser yazdığı bilinmeyen Ebu Hanife gibi birçoklarının müsnedlerinin bu şekilde olduğunu tespit etmekle birlikte bu tür eserlerin musanneflere önceliğini iddia etmesi pek tutarlı bir yaklaşım olmasa gerektir. Ancak, tedvin ile tasnif faaliyetlerini birbirinden ayırmayıp aynı süreç olarak kabul eden; tedvinin başlangıcını h.III. asrın başlarına götüren Goldziher, erken dönem musannef eserlere sahip olmadığımız gerekçeyle, ilk musannef kitabın Buharî'nin "el-Câmiu's-Sahih"i olduğunu belirtir.¹⁰ O, h.II. asırda tasnif edilen ilk eserleri, hadis musennafatı olarak değil de kanunî tedvinin ilk denemesi olan hukuk kitapları olarak görür. Dolayısıyla onun düşüncesine göre, h.III. asrın başlarında ortaya çıktığını belirttiği müsnedler, ilk örneğini Buharî ile veren musanneflerden menşe bakımından öncedir. Ancak onun bu düşüncesinin, sahip olduğu ideolojiye hizmet maksadıyla hadis tarihini yanlış okumaktan kaynaklandığı, kısacası bilimsellikten ve objektiflikten uzak olduğu açıktır.

204

OMÜİFD

Bütün bunlarla birlikte, h.II. asrın ilk yarısında muayyen ve muhtelif konulu musannef eserlerin yanında, oluşturulan bazı hadis kitaplarının, her muhaddise kendi şeyhinden intikal eden hadislerden ibaret olduğu anlaşılmaktadır.¹¹ Buradan hareketle bu kitaplar, her ne kadar mahiyetleri hakkında kesin ve sâbit tarihî bilgi ve veriler bulunmasa da hicri ikinci asrın sonlarına doğru çıkacak olan müsned sisteminin ilk örnekleri olarak değerlendirilebilir.¹² Dolayısıyla tarih okumalarındaki bakış açılarına göre bu konuda farklı görüşler ortaya çıkmış; bazıları ale'l-ebvab sistemin kronolojik bakımından ale'r-rical metodundan sonra geldiğini belirtir-

lerinin müsned tarzında derlenmesiyle oluşturulduğu anlaşılmaktadır. Nitekim, eserin Muhammed b. Cuhâfe (ö.?) tarafından derlendiği belirtilmektedir. Bk. Uğur, *Hadis İlimleri*, s.199

¹⁰ Goldziher, Ignaz, *Muslim Studies, Muhammedanische Studien*, (Traslated from German: C.R. Barber-S. M. Stern) George Allen&Unwin Ltd., London, 1971, c.2, s. 211-212; Sezgin, *Buhari'nin Kaynakları*, s. 81; Çakan, *Hadis Edebiyatı*, s.20.

¹¹ Bir muhaddisin kendinden önceki muteber otoritelerin hadislerini ihtiva eden bir veya birkaç şeyhin kitabından kendi ölçü ve imkânlarına göre hadisler almasıyla yeni bir hadis kitabı meydana gelirdi. Sezgin, *age*, s.76.

¹² İmam Mâlik'in öğrencilerinden İsmail b. Ca'fer b. Ebî Kesir (ö.180/796) Ali b. El-Hucr rivayetiyle gelen hadisleri bu tarzın iyi bir örneğini teşkil etmektedir. Bk. Sezgin, *age*, s.76.

ken;¹³ genel kabul, müsned eserlerin ortaya çıkışının musannef denilen eserlerden çok kısa bir zaman sonraya rastladığı şeklindedir.¹⁴

Hadislerin yazılmasıyla başlayan; tedvin döneminde devam eden; nihayet tasnif aşamasında amacına ulaşan yoğun ve sistemli çalışmalar kısa zamanda meyvelerini vermiş ve ikinci asrın ortalarından itibaren asıl hadis eserleri görülmeye başlanmıştır.¹⁵ Hadislerin konularına göre tasnif edilmesi faaliyetleri, ilk musannef eserlerin ortaya çıkışıyla sonuçlanmıştır. Bu musanneflerin önceliği, hadislerin muhtevalarına göre çeşitli bâblara ayrılıp tertip edildiği muhtelif konulu eserler olmalarına nispetlidir. Yoksa hadisleri muayyen bir bâbda tertip etme düşüncesiyle ortaya çıkan müstakil konulu eserler, ilk musanneflerden çok öncedir.

Bu bağlamda, “hadislerin ilgili olduğu konulara ayrılması” anlamında tasnif düşüncesinin yani *konu fikrinin* oldukça erken bir dönemde, sahabe zamanında, ortaya çıktığı söylenebilir. Gerçektende hadislerin konularına göre değerlendirilmesi düşüncesi, kişinin zihniyeti ve hadislerle yaklaşım tarzı ile yakından ilişkilidir. Nitekim daha sahabe döneminde bazı sahabîlerin ilgi ve ihtiyaç duydukları, korunmasını gerekli gördükleri bazı konulara ilişkin Hz. Peygamber’in hadislerini topladıkları olmuştur. Mesela, Hz. Ömer’in, vergi ve malî meselelerle ilgili; Zeyd b. Sâbit’in de ferâiz konusuna ilişkin Peygamberden intikal eden hadisleri toplayıp bir araya getirdiği nakledilmiştir.¹⁶ Sahabenin yazdığı, müstakil konulu hadis sahifeleri¹⁷ dikkate alınmasa bile, tabîun döneminde İbn Abbas(ö.68/687), Abidetü’s-Selmâni (ö.72/691) ve Ebu’l-Aliye (ö.90/709), Urve b. Zübeyr (ö.94/713), Mücahid (ö.102/720), Şa’bi (ö.103/721) ve muasırları gibi pek çok âlimin “*Kitabu’l-Feraiz, Cerahât, Talak, Sadakat, Tefsir ve Siyer/Megâzî*” gibi müstakil ve münferit konulu eserler kaleme aldıklarına

¹³ Uğur, *Hadis İlimleri*, s. 14.

¹⁴ Koçyiğit, *Hadis Tarihi*, s. 205.

¹⁵ Uğur, *age*, s. 16.

¹⁶ Ebû Dâvud, Süleyman b. el-Eş’as es-Sicistâni, *es-Sünen*, Çağrı Yay., İstanbul, 1992, hno:1570; Zehebi, *Siyer*, c.2, s. 312, Azami, Muhammed Mustafa, *İlk Devir Hadis Edebiyatı ve Peygamber’imizin Hadislerinin Tedvin Tarihi*, çev.: Hulusi Yavuz, İz Yay., İstanbul, 1993, s. 58.

¹⁷ Sahabilerin tarafından derlenen hadis sahifeleri için Bk. Koçyiğit, *Hadis Tarihi*, s.41-67.

dair rivayetler¹⁸ konulu eserlerin erken dönemde ortaya çıkmaya başladığını ve tedvin faaliyetiyle iç içe olduğunu göstermektedir. Aynı şekilde tedvinin önemli ismi Zühri'nin de hûl ve ilâ hakkında sorulması üzerine bu konuda otuz kadar hadisin var olduğunu belirtmesi,¹⁹ muasırı Katâde'nin (ö.45/665) de kendisine ulaşan hadisi ilgili olduğu bâbda yazdığını ve aynı bâbda ezberlediğini nakletmesi,²⁰ hadisleri muayyen bâblara ayırma ve ihticâca elverişli olduğu bâbda yer verme düşüncesinin tedvin sürecinde de var olduğunu gösterir. Bu bilgiler, münferit bâblı (müstakil konulu) eserlerin, muhtelif bâblı (çok konulu) eserlerden daha önce telif edildiğini göstermektedir.²¹ Nitekim kaynaklarda bu münferit bâblı hadis kitapları ve mahiyetleri hakkında yeterli bilgi bulunmaktadır. Bu düşünce ekseninde başlayan konularına göre hadis öğretiminin daha sonraları hem hususî hem de umumî meclislerde devam ettiği görülmektedir.²²

206
OMÜİFD

Yapılan araştırmalar, ilk musannef eserlerin yani muhtelif konulu çalışmaların kendilerinden önceki bu münferit konulu eserlere dayandığını, bâbların belirlenip hadislerin müzâkere edildiği bir teşekkül devresinin ürünü olduğunu göstermektedir. İlk Musannifler bu malzemeyi sistematik bir biçimde derlemişlerdir. Münferit konulu telifâtlar, muhtelif bâblı ilk musannef kitapların meydana getirildiği sonraki dönemde de devam etmiştir. Âdeta gelenek haline gelen yaklaşım, ilk Musanniflerden İbn Cüreyc (ö.150/767), Evzâi (ö.157/774) ve Süfyan es-Sevrî (ö.161/778) ile birlikte de devam etmiş, onlar musanneflerini oluşturan konulardan biri hakkındaki hadisleri bir araya toplayan münferit konulu kitaplar da yazmışlardır. Bu gelişmede müstakil konulu kitapların mufassal kitaplara nispetle derlenmesinin daha kolay, kullanımının pratik ve istifade imkânının daha geniş olması gibi faktörlerin rol oynadığı muhtemeldir. Dolayısıyla

¹⁸ Bu haberler için bk. Azami, *age.*, s. 61.

¹⁹ Zehebi, *Siyer*, c.5, s.335.

²⁰ Ebû Yusuf Yakub b. Süfyan Fesevî, *Kitâbu'l-Ma'rifet ve't-Tarih*, thk. Ekrem Ziya el-Ömerî, Mektebetü't-Dâr, Bağdat, 1976, c.2, s. 282-283.

²¹ Akyüz, *age.*, s.78.

²² Akyüz, *age.*, s.76.

hadis tasnifinin ilk aşamasında ve sonraki dönemlerde her iki türün yan yana birlikte yaşadığı görülmektedir.²³

Bu bağlamda tespit edilmesi gereken bir başka husus da tasnif ve tevbib faaliyetinde hadisle bâb arasındaki ilişkinin nasıl oluşturulup formüle edildiği meselesidir. Babların tespit geleneğine bakıldığında, başlangıçta oluşturulan münferit konulu eserlerde kaydedilen daha sonra gelenekleşen bâb başlıklarının hoca-talebe ilişkisi içinde oluştuğu, Musannifin öncelikleri ve düşüncesine göre şekillendiği söylenebilir.²⁴

B- İlk Musannef Eserlerin Ortaya Çıkış Süreci

H.II. asrın ikinci çeyreğinden sonra muhtelif bâblı birçok eserin ortaya çıkmaya başladığı ve telifâtların, hadislerin sadece rastgele kaydedildiği eserler veya tek bir konu üzerine yazılmış risâleler olmaktan çıkarak, çeşitli mevzuların sistematik şekilde toplandığı hacimli kitaplar olduğu anlaşılmaktadır.²⁵ Bu bağlamda muhtelif kaynakların verdiği bilgilerden hareketle hadisleri ilk kez konularına göre tasnif edenler arasında, Basra'da Hişam b. Hassan (ö.147/764); Mekke'de İbn Cüreyc (ö.150/767),²⁶ Yemen'de Ma'mer b. Raşid (ö.153/770),²⁷ Basra'da Said b. Ebi Arûbe (ö.156/773), Şam'da Evzâî (ö.157/774), Medîne'de İbn Ebi Zi'b (ö.159/776),²⁸ Kufe'de Süfyân es-Sevrî (ö.161/778), Basra'da Hammad b. Seleme (ö.167/783), Medine'de Mâlik b. Enes (ö.179/795); Horasan'da Abdullah b. Mübarek(ö.181/797); Vasıt'ta Huşeym b. Beşir (ö.183/799) gibi şahıslar yer almaktadır.²⁹ Hadis edebiyatının ilk kaynakları olan bu eser-

²³ Sezgin, *age*, s.85

²⁴ Bu konuda geniş bilgi için bk. Akyüz, *age.*, s.77-81

²⁵ Azami, *Hadis Edebiyatı*, s.32

²⁶ İbn Nedim, Ebu'l-Ferec Muhammed b. İshak, *Fihrist*, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut, 1978, s. 316.

²⁷ Hayreddin ez-Zirikli, *A'lâm Kâmûsu Terâcimi li Eşhuri'r-Ricâli ve'n-Nisâi min el-Arabi ve'l-Müsta'rabîn ve'l-Müsteşrikîn*, Dâru'l-İlmi li'l-Melâyin, Beyrut, 1969, c.8, s. 190.

²⁸ Ömer Rıza Kehhâle, *Mu'cemu'l-Müellifin Terâcimu Musannifiyyi'l-Kütübi'l-Arabiyye*, Beyrut, trz., c. 10, s. 157.

²⁹ Rânehurmuzî, Hassan b. Abdurrahman, *el-Muhaddisu'l Fâsil beyne'r-Râvi ve'l-Vâ'i*, thk. Muhammed Accac el-Hatib, Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1971, s. 611-613; İbn Hacer, *Hedyu's-Sâri Mukaddimetü Fethu'l-Bâri Şerhi Sahîhi'l-Buhâri*, Dâru'r-Reyyân li't-Türâs, Kahire, 1986, s. 405; Accac, Muhammed el-Hatib, *es-Sünne Kable't-Tedvin*, Mektebetü'l-Vehbe, Kahire, 1988, s.337.

lerin hepsi günümüze kadar ulaşabilmiş değildir. İçlerinden bir kısmı belki de fazla meşhur olmadığından yayılma imkânı bulamamış; ellerde dolaşan sayılı nüshalarının zaman içinde korunamaması yüzünden kaybolup “ismi var cismi yok”lar arasına karışmıştır. Bununla birlikte bir kısmı sonraki hadis eserlerine kaynak vazifesi yaptıklarından kısmen de olsa onlar aracılığıyla sonraki nesillere ulaşabilmiştir. Hadisin altın çağı olarak anılan Kütüb-i Sitte dönemi, çeşitli hadis koleksiyonlarının ve ilk musannef eserlerin meydana getirildiği bu dönemin mükemmel bir ürünü olarak görülür.

İlk Musanniflerin ölüm tarihlerine bakıldığında, hadis tasnif hareketinin ikinci asrın ilk yarısında gerçekleştiği anlaşılmış olmakla birlikte, hepsi aynı asırda yaşadıkları için hangisinin ilk Musannif olduğunun ve ilk musannef eserin hangi bölgede telif edildiğinin tespiti oldukça güçtür.³⁰ İlk olarak fıkıh bâblarına göre eseri tasnif edenin kim olduğu hususundaki tartışmalar bir yana, bu konuda ilk örnek alınan kişinin İbn Cüreyc (ö.150/767) olduğu kaydedilmektedir.³¹ Genel olarak “ale’l-ebvab” sisteminde verilen, sünen, musannef, câmi’ türü altında isimlendirilen bu eserlerden önceliğin hangisinde olduğunu tespit etmek, mevcut tarihi verilerin ışığında mümkün görünmemektedir. Nitekim konuyla ilgili rivayetlerde Basra, Mekke, Medine, Suriye, Yemen gibi bölgelerde ilk defa hadisleri tasnif ederek eser veren âlimlerden bahsedilirken, önceliğin hangisinde olduğuna işaret edilmez.

Aynı şekilde, belli bir bölgede ilk musannefin kim olduğu konusunda da farklı görüşler vardır. Sözelimi, İmam Malikten önce Medine’de İbn Ebî Zib’in (ö.159/776) daha hacimli bir Muvatta kaleme aldığı, ayrıca aynı dönemde Abdülaziz b. Macişûn’un da (ö.164/780) hadislere yer vermeksizin, Medine ehlinin ittifak etikleri meseleler üzerine pek siste-

³⁰ Nitekim İbn Hacer ve Irakî, bunların hepsinin aynı asırda yaşadıklarını ve hangisinin kitabını daha önce yazdığının bilinmediğini belirtirler. Muhammed b. Cafer Kettâni, *Hadis Literatürü*, çev.: Yusuf Özbek, İz yay.İstanbul, 1994, Muk. s.8

³¹ Hatib el-Bağdadî, *el-Câmi’ li Ahlâkı’r-Râvi ve Âdâbi’s-Sâmî*, thk. Mahmud Tahhân, Mektebetü’l-Meârif, Riyad, 1403, c.2, s. 282; Ahmed Emin, *Duha’l-İslam*, c.2, s.107; Akyüz, *Musannefinin Yeniden İnşâsı*, s.78.

matik olmasa bile Muvatta yazdığı belirtilmiştir.³² Kaynaklarda İmam Malik'in İbnu'l-Macişûn'un bu telif girişimini takdir ettiği, ancak kitapta ahhâr ve asârin bulunmaması sebebiyle eleştirdiği; sünnet anlayışına paralel olarak Ehl-i Medine'nin ittifakları ya da Medine'deki câri uygulama, fikhî kurallar ve hükümlerle birlikte hadisleri de içerecek bir eser telif etmeye karar verdiği nakledilmiştir.³³

Gerçi musannef türü eserlerin ortaya çıkışı için en erken tarih olarak h.120-130'lar gösterilmekte ise de h.116'da vefat etmiş olan Mekhûl eş-Şâmî'ye atfedilen "sünen", h.II. asırda telif edilen ilk musannef eser olduğu izlenimi vermektedir.³⁴ Ancak kaynaklarda bu eserin, sistematik tarzda muhtelif bâblı bir eser mi yoksa muayyen konulu kitap mı olduğu hususuna işaret eden bir bilgi yoktur.

İlk tasnif çalışmalarıyla tanınan İbn Cüreyc, Mamer b. Raşid ve Evzâi gibi Musanniflerin h. II. asrın ortalarında vefat etmesi, bu çalışmalarının aynı asrın ilk çeyreğinde hazırlanmış olduğunu göstermekte, dolayısıyla tedvin ve tasnif faaliyetlerini kesin bir çizgiyle birbirinden ayırmaya imkân bulunmadığını ortaya koymaktadır. Her ne kadar genel kabule göre tasnif, tedvinden sistem, kapsam ve zaman bakımından farklı olmasına rağmen, gerek münferit gerekse muhtelif konulu eserlerin ortaya çıkış süreci dikkate alındığında tasnifi tedvin ile birlikte başlamış, iç içe birlikte yürütülmüş faaliyetler olarak değerlendirmekte bir sakınca yoktur. Zira böyle bir yaklaşımın, tedvin ile tasnifi aynı şey olarak addederek kaynaklarda her iki faaliyet için gösterilen tarihler arasında tezaadın olduğundan hareketle tedvine ait haberleri zayıf sayan ve tedvin hareketinin menşei h.III. asrın başlarına götüren Goldziher'in mantığından çok farklı olduğu açıktır.

³² Kettâni, *Hadis Literatürü*, Muk. s. 41.

³³ Bu hususu Suyûti, İbni Abdilber'den şöyle nakleder: "Muvatta' tarzında Medine de ilk kitap yazan, Medine ehlinin icma' ettiklerini toplayan Abdulaziz b. Abdullah b. Ebû Seleme Macişûn olmuştur. Bunu hadissiz yaptı. İmam Mâlik'e gösterdi. Mâlik ona bakınca: Ne güzel bir iş bu, eğer ben yapmış olsaydım. Hadisle başlardım, dedi." Celaleddin Abdurrahman b. Ebî Bekir es-Suyutî, *Tezyinü'l-Memâlik bi menâkib-i seyyidînâ İmâm Mâlik*, Kahire, 1907, s. 44.

³⁴ İbn Nedim, *Fihrist*, s.318; Koçyiğit, *Hadis Tarihi*, s.210.

Tasnif düşüncesiyle ortaya çıkan ve h.II. asırda ilk örneklerini veren muhtelif bâbli hadis eserlerin, genellikle sünnet malzemesini fikhî konularına göre tebvîb ettikleri anlaşılmaktadır. Ancak belli alana ait hadislerin erken bir dönemde yani daha ilk asrın sonlarına doğru müstakil kitaplarda toplanması söz konusudur. Daha önce de belirttiğimiz gibi Musanifin bu yönelişinde düşüncesi ve dönemindeki kitlelerin ilgi ve ihtiyaçlarının da etkisi bulunmaktadır. Bu bağlamda Hz. Peygamber'in "sîret"ini ve savaşlarını anlatan rivayetleri bir arada toplayan kitaplar ortaya çıkmıştır. Özel konulu hadis edebiyatı da diyebileceğimiz ve tarihî hadisleri toplayan "siyer" ve "meğazi" eserlerinin ortaya çıkışının, toplumun Peygamberin şahsiyetine yönelik ilgisi ve buna paralel olarak şekillenen hadis anlayışıyla yakın ilişkisi bulunmaktadır.

210
OMÜİFD

Sahâbe döneminde insanların zorunlu ilgileri ilahî mesajları tebliğ edip İslamî bir toplum oluşturma düşüncesindeki Hz. Peygamber'in misyonu ve teşri' görevi üzerine odaklaşmıştır. Bu süreçte onun fiziki varlığı mitolojik bir olgu olarak düşünülmediğinden bu yaklaşım Hz. Peygamber'in kendisini yani fizikî varlığını değil, misyonunu ön plana çıkarmıştır. Ancak, Hz. Peygamber'in vefatından sonra insan psikolojisi gereği toplumda onu tanımaya yönelik bir ilginin doğması gayet normaldir.³⁵ Kamuoyunun Hz. Peygamber'e yönelik ilgisinin teşri' görev alanından onun fizikî şahsiyetine, şemâiline ve sîretine yönelmesi, bu hususlarla ilgili rivayetlerin artması ve belki de öncelenmesine neden olmuştur. Başka bir deyişle, ilk döneme göre önceliği olmayan bilgilerin konuşulmaya başlanması, hadis ve sünnet anlayışı noktasında farklı bir eğilimi yansıtan Hz. Ömer gibi otoritelerin tepkisine yol açmıştır. Halkın önceliğinin bir prototip olarak Hz. Peygamber'in şemâilinde olması ve bu yönlerdeki toplumsal talebin artmasıyla, bir anlamda toplum mühendislerinde insanlar arasında sirkülasyonu başlayan bilgiyle ilgili endişeler oluşmuştu. İşte bu süreçte, Hz. Ömer'in özellikle teşri' değeri haiz olmayan, bir hüküm ve sünnet ifade etmeyen hadislerin rivayetine sınırlama getirdiği

³⁵ Ünal, *Hadisin Doğuş ve Gelişim Tarihi*, s.164.

görülmür.³⁶ Buna rağmen söz konusu gelişmeyle birlikte, Hz. Peygamber'in hulkî (ahlakî) ve hılkî (yaratılış) özellikleri, şemâli, siyer, meğâzî kısacası hayatıyla ilgili her şey hadis sayılmış böylelikle "hadis"le ilgili anlam ve kapsam açılımı yaşanmıştır.

İşte toplumdaki gelen böyle bir talep, ilgi ve merakla başlayan bu süreçle birlikte, söz konusu isteklere cevap verme bağlamında ortaya çıkan eserler, siyer ve meğâzî alanında olmuştur. Tarihî kaynaklardan anlaşıldığına göre bu sahada ilk eser veren Urve b. Zübeyr (ö.94/713) olmuş³⁷, onu Amir eş-Şa'bi (ö.103/721), Eban b. Osman (ö.105/723), İbn Şihâb ez-Zühri (ö.124/742), İbn İshak (ö.151/768) gibi isimler takip etmiştir.³⁸

Hz. Peygamber'in fizikî şahsiyetinin ve hayatının bütün yönleriyle Müslümanların ilgi alanına girmesi sürecini, sadece özlem ve meraka bağlamak pek doğru olmayacaktır. Bununla birlikte, gerek ayetlerin gerekse hadislerin kavranması noktasında yaşanan tarihî sürecin özel bir anlam ifade ettiği ve bu yaklaşımın böyle bir amaca yönelik olduğu da ifade edilmelidir.³⁹

Dolayısıyla, tedvin devri başladığında bazı muhaddisler, Hz. Peygamber'in risaletle ya da teşri ile ilgili hadislerini toplarken bazıları da şahsî hayatı, fiil ve davranışları, ahlakî, kısacası sîreti ve gazveleri ile ilgili haberleri topladılar. Bu bağlamda hadisçilikle iç içe gelişen siyer ve meğâzî ilimlerinin müellifleri muhaddisler olduğundan tarihî hadislerle ilgili bu malzeme, dönemin rivayet metoduna göre nakledilmiş ve mütekâmil manada olmasa da isnad zincirine bağlı kalınmaya çalışılmıştır.

Hz. Peygamber'den sonra sünnet konusunda kapsam açısından yaşanan bu gelişme, daha sonra farklı bir boyut kazanmış, başta Râşid hali-

³⁶ Bu konuda geniş bilgi için bk. Ünal, *age*, ss.107-150.

³⁷ Ebu'l-Fidâ İmâdüddin İsmâil b. Ömer İbn Kesir, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, Mektebetü'l-Meârif, Beyrut, 1977, c.9, s.101; İbn Hallikân, Ahmed b. Muhammed b. Ebî Bekir, *Vefâyâtü'l-A'yan ve Enbâu Ebnâi'z-Zamân*, tahk.: İhsan Abbâs, Beyrut, 1977, c.2, s.311; Koçyiğit, *Hadis Tarihi*, 208.

³⁸ Koçyiğit, *age.*, s.208-209; Azami, *İlk Devir Hadis Edebiyatı*, s.58.

³⁹ Ünal, *age*, s. 165.

feler olmak üzere sahâbe ve tabiûndan otoriter olanların görüş ve uygulamalarına özel bir anlam ve önem atfedilerek dinî bir delil olarak algılanmıştır. Nitekim dönemin sünnet anlayışına bakıldığında, sünnetin geniş bir kontekstte sahip olduğu, semantik açısından amelî ve fikhî yönüne vurgu yapıldığı ve öncelendiği görülür. Dolayısıyla bu dönemde sünnet, hadisten çok geniş kapsamlı olup başta Hz. Peygamber'in sünneti olmak üzere, sahabe ve tabiûn kavilerini, uygulamalarını yani ilk İslam neslinin Hz. Peygamber'den tevarüs ettiği tatbikatı, hadislerden istidlal edilen hükümleri ve kuralları da ihtiva etmektedir.⁴⁰ Bir anlamda Hz. Peygamber'in sünnetine öncelik verilmekle birlikte sünnetin dayanağı Hz. Peygamber'in yanı sıra sahâbe, tabiûn ve hatta kıyas da olabilmektedir.

212
OMÜİFD

İlk dönemlerden itibaren bölgeler arasındaki sünnet anlayışlarının farklılık göstermesi, ayrıca Peygamber döneminden uzaklaşıldıkça sosyal alanda bir takım problemlerin, siyasi ve itikadî ayrılıkların ortaya çıkması Müslümanların beşeri ve toplum hayatını düzenleyip yön veren teşri' ve pratik değere haiz hadislerin ve uygulamaların öncelenmesi ihtiyacını doğurmuştur. Zira pratik değeri olmayan tarihî hadislerin, toplumun bireysel ve toplumsal gereksinimlerini karşılamada Müslümanlar için önceliği yoktu. Aksine Hz. Peygamber'in tebliğ göreviyle ilgili hususları ve metotları, her Müslümanın fiilî hayatının ve amel düzeyinin esasını teşkil edecektir. Bunun içindir ki, zamanla hadisçiler faaliyetlerini daha önce Hz. Ömer'in zihniyetinde ifadesini bulan yaklaşıma yani sadece amelî olan ve teşri' değeri bulunan hadislerin uygulanması ve toplanmasına hasrettiler.

Bu yaklaşım tedvin döneminde de etkisini göstermiş, bu süreçte İbn Şihab ez-Zühri işittiği her şeyi yazarken, muasırı Ebu'z-Zinad ise helal ve haramla ilgili yani teşri' değeri olan rivayetleri kaydetmiştir.⁴¹ Ayrıca,

⁴⁰ H.II. asırda "sünnet", Hz. Peygamber'in söz ve fiillerinin normatif, kural oluşturucu ve model olucu karakterini de yansıtmaktadır. Köktaş, *Hadis ve Sünnette Oryantalist Yaklaşımlar*, s.25.

⁴¹ Koçyiğit, *Hadis Tarihi*, s.205.

yukarıda bahsettiğimiz gibi ferâiz, talak gibi muayyen konulu kitapların oluşturulması tedvin faaliyetiyle iç içe yürütülmüştür. Nitekim daha ilk dönemde Hz. Ömer'in temsil ettiği yaklaşım, Zühri'nin düşüncesiyle paralel kapsamda toplumsal gereksinimlere binaen ortaya çıkan ilk musannef eserlerin çizgisini belirlemiş ve ilk iki asra büyük oranda damgasını vurmuştur.

H.II. asırda tedvin faaliyetinden hemen sonra ortaya çıkan fakat tedvin ile birlikte yürütülmüş olan tasnif döneminde Musannifler, kendi bölgelerindeki hadis malzemesini özellikle de ma'ruf, amelî ve ahkama dair olanları toplayarak tasnif etmişlerdir. Amaçları ise hadisleri ya da fıkıhın kaynağı olan materyalleri sistemli bir şekilde toplamak ve hüküm çıkarılabilecek düzenli bir kaynak meydana getirmektir. Guraya'ya göre fakîh kimliği ön plandaki bu alimlerin dönemin genel eğilimine uyarak eserler derlemelerinin sebebi, kendi bölgelerindeki insanları belirli bir fıkhi gelenek çerçevesinde tutabilmek ve mahallî alimlerin serbest düşünceleri ile sünnetin statüsünü onaylayan bir icmâ oluşturmaktır. Zira bu aşamada halk kesimleri yönelik, bölgedeki kadı ve âlimlerin karar ve görüşlerini, derleyenlerin yorumlarını da katarak bir araya getiren bir musannef oluşturmak yeterli idi.⁴²

Başka bir deyişle, bir açıdan telifteki öncelikli maksatları teşri' alanında hizmet ve hadislerden hüküm istinbatını kolaylaştırmaktadır. İlk musannef eserlerden günümüze ulaşan, Medine'deki İslam toplumunun tabii ve fiilî sünnet anlayışını yansıtan,⁴³ İmam Malik'in Muvattâ'ı bu dönemde özel bir konuma sahip olup, Hicaz'da hâkim sünnetle muhafaza edilen tatbikat ve geleneğin yanı sıra hadisleri de tespit etmiştir.⁴⁴ Nitekim Muvattâ'nın yazılış gerekçesi olarak Abbasi halifesi Ebu Cafer el-Mansur'un, hukuki ihtilafları sona erdirmek bir anlamda İslam coğrafyasında hukuki standardizasyonu sağlamak için Malik'ten Medine'deki

⁴² Muhammed Yusuf Guraya, *Sünnetin Neliği Sorununa Metodik Bir Yaklaşım (Malik'in Muvattâ'ı Özelinde)*, trc. Mehmet Emin Özafşar, Ankara Okulu Yay., Ankara, 1999, s.26.

⁴³ M. Emin Özafşar, *Hadisi Yeniden Düşünmek, Fıkîhî Hadisler Bağlamında Bir İnceleme*, Ankara Okulu Yay., Ankara, 1998, s.43.

⁴⁴ Sezgin, *Buhari'nin Kaynakları*, s.86.

dağınık hukuk materyallerini yazmasını ve bir kitapta toplaması isteği kaynaklarda zikredilir.⁴⁵ Daha sonra Halife Mansur'un Muvatta'nın çoğaltılıp İslam beldelerine gönderilmesini ve insanların ondaki hükümlere göre amel etmesini emredeceğini belirtmesi üzerine İmam Malik'in verdiği şu karşılık dönemin panoramasını en güzel bir şekilde yansıtmaktadır: "Emiru'l-mü'minin'e böyle yapmamalarını söyledim. Çünkü halkın kendi menkul sözleri, mervî haberleri ve kendi rivayetleri vardır ve onlar kendi teâmül ve adetlerine tâbidirler. Bağlı oldukları şeyi terke zorlanmaları halinde, büyük bir kargaşa çıkabilir. En iyisi bırakın, her bölge halkı kendileri için seçtikleri, dilediği uygulamaya uysun."⁴⁶

Bu haberden o dönemde Hicâz, Suriye, Irak gibi beldelerin kendi bölgelerindeki geleneğe ve asâra tâbi olduğu, otoriter âlimlerin insanları bu dinî yaşayış ve fikhî gelenek içerisinde tutmaya çalıştıkları, bölgesel farklılıkların göz ardı edilerek insanların standart tek bir hukukî geleneğe bağlı kalmaya zorlanamayacağını, aksi halde bunun kaosa yol açabileceği anlaşılmaktadır. Esasen İmam Mâlik bölgesindeki sünneti, Medine ehlinin ameli ve geleneğini eserine yansıtmakla dönemin eğilimine uymakla birlikte, kitabının her bölümüne hadisle başlayacak derecede hadise önem vererek, yerel düzeyde gelişen pür fıkha karşı hadisi takdim etmiştir.⁴⁷ Rivayet malzemesini fıkıh alanında değerlendirme gayretinden dolayı ilk Musanniflerin ehl-i hadis fakihlerden olması bu anlamda kayda değerdir.

C- İlk Musannef Eserlerin Tasnif Mantığı ve Özellikleri

H.II. asır hadis külliyyatına kaynaklık etmesi bakımından önemli bir konuma sahip olan ilk musannef eserler -Mamer b. Raşid'in Câmî'i ve Malik'in Muvattâ'ı dışında- kaybolduğundan ya da günümüze ulaşmadığından muhteva, metot ve karakteristikleri hakkında mutlak bir fikir ileri

⁴⁵ Ebu Muhammed Abdullah b. Müslim İbn Kuteybe, *el-İmame ve's-Siyâse*, thk. Ez-Zeynî Taha Ahmed, Müessesetü'r-Risâle, Kahire, 1967, s.155; Zehebi, *Tezkiretu'l-Huffaz*, Haydarabad, 1955, c.1, s.209.

⁴⁶ Guraya, *Sünnetin Neliği*, s.21. (Taberi, Zeyl, c.13, s.2519'dan naklen).

⁴⁷ Guraya, *age*, s.27

sürülememektedir. Bununla birlikte, genel olarak dönemin tasnif mantığından ayrıca o zaman dilimine ait eserlerden günümüze ulaşan ve umumî planda kendinden önceki sistemi takip etmiş olması muhtemel İmam Malik'in Muvattâ'ından hareketle bir takım tespitlerde bulunmak mümkündür. Ayrıca, ilk musannefler hakkındaki kaynaklardan hareketle de bu dönem eserlerinin özelliklerini tespit etme imkânına sahibiz. Ancak, bu eserlerin ilim dünyasına kazandırılması söz konusu olursa, şimdiye kadar yüzeysel işlenen birçok konu derinlemesine incelenme imkânı bulacak ve dönemin tasnif mantığı hakkında daha kesin ve net değerlendirmeler yapılabilecektir.

Dönemin sünnet anlayışının, ilk musannef eserlerin ortaya çıkışında olduğu gibi, içeriğinin belirlenmesi ve tasnif mantığının oluşmasında da etkin olduğu görülecektir.⁴⁸ Sünnetin pratik ve davranış biçimiyle ilgili ve fikhî/normatif yönü etkin bir kavram olması dolayısıyla, ilk musannefler tahâret, ibadât ve muamelât gibi ahkâm hadisleri fikhî konularına göre tertip etmektedir. Zaten, Müslümanların ilk dönemlerden beri ahkâm hadisleriyle salt tarihî hadisler arasında fark gözetmişler, teşri' değeri haiz ve fikhî konularla ilgili hadislerin tespiti ve nakline diğerlerine nispetle daha fazla ehemmiyet verdiği söylenebilir.

H.II. asırda telif edilen ilk musannef eserlerin, genel olarak ahkâm hadisleri fikhî konularına göre ihtiva etmiş olmalarından hareketle olsa gerek, tasnifi h.III. asırdan başlatan Goldziher, bu asırda sistematik hadis eserlerinden bahsedilemeyeceğini, söz konusu kitapların hadis musannefatı değil, kanuni tedvinin ilk denemesini teşkil eden hukuk kitapları olduğunu belirtir.⁴⁹ O, iddialarına devamla şöyle der: "...Bu şekilde kaleme alınmış bir kitabın, ele alınan konularla alakalı sünnet malzemesinden oldukça faydalanmaması mümkün değildi. Nadir olmayan bu hukuki mahsuller denemesi "Sünen" diye adlandırılıyordu. Tanımlarında bunların fikhî malzemelerine göre tasnif edilmiş oldukları açıkça belirtti-

⁴⁸ İlk dönem hukuk ekollerinden Medine ekolünün hadis ve sünnet anlayışı hakkında geniş bilgi için bkz. Köktaş, *Hadis ve Sünnette Oryantalist Yaklaşımlar*, ss.65-172.

⁴⁹ Goldziher, *Muhammedanische Studien*, c.2, s. 211

lir. Bunların bazılarının ismi Kitabu's-Sünen"dir. İbn Cüreyc ve İbn Ebî Arube'nin eserlerinin bu cinsten oldukları ise, İbn Nedim'in eserinde bunların muhtevasına dair yeterli malumattan anlaşılmaktadır."⁵⁰

Goldziher, ilk dönem musannef eserlerin telif amacını kendi zihniyetine hizmet edecek doğrultuda salt hukukî malzemeyi derlemeye indirgemesi, ayrıca "sünen" ile "hadis"e dair meydana getirilen eserleri ayrı şeyler kabul etmesi pek tutarlı değildir. Zira musanneflerin telifini tek bir amaca indirgemek doğru olmadığı gibi, o dönemdeki sünnet ile hadis kavramları arasındaki ayırmadan hareketle öyle bir sonuca ulaşması da hatalıdır. Zira o dönemde hadis, sünnetin tek materyali olmamakla beraber en önemli kaynağıdır. Dolayısıyla o eserler, yalnız uygulamayı değil, sünnet ifade eden hadisleri de kapsamaktadırlar. Nitekim İmam Malik'in Muvatta'ını daha sonraki fıkıh kitapları manasında bir eser değil de, büyük oranda ahkâm hadisleri ihtiva eden ve dönemin sünnet anlayışının kendisinde kristalleştiği bir hadis mecmuası olarak değerlendirmek daha doğrudur. Ayrıca, hadis musannefatının ilk örneği olan Mamer b. Raşid'in Câmî'i, daha ziyade fikhî konular dışındaki hadisleri toplamaktadır.⁵¹

Dönemin sünnet anlayışına uygun olarak, tasnif mantığının vücut bulduğu eserlerde Hz. Peygamber'in söz ve uygulamalarının yanında sahâbe, tabiûn görüşlerine, uygulamalarına ve ilk Müslüman neslin tatbi-katlarına yer verilmiştir. Nitekim bu yaygın anlayışın sonucu olarak ilk iki asırda tedvin ve tasnif faaliyeti kapsamlı tarzda gelişmiş, tasnif edilen eserlerde merfû' hadislerin yanında dinî bir değer atfedilen mevkûf ve maktû' haberler de yerini almıştır. İlk dönem musannefatından günümüze ulaşan eserlerden İmam Malik'in *Muvattâ'*, Mamer b. Raşid'in *Câmî'i* ve Evzâi'nin rivayetlerinin derlendiği "*Sünenü'l-Evzâi'*"ye bakıldığında mevkûf ve maktu haberlerin oranının merfû' haberlerle yakın olduğu

⁵⁰ Goldziher, *Muhammedanische Studien*, c.2, s. 211-212

⁵¹ Ali Yardım, *Hadis II*, Damla Yay., İstanbul, 1997, s.57

görülmür.⁵² Bu, sahâbe ve tâbiûn görüşlerinin delil değeri açısından Hz. Peygamber sünnetinin önüne geçirildiği ya da merfuâtın geri plana itildiği anlamına gelmemelidir. Zira bu uygulamalar Nebevi Sünnet ile irtibatlı olduğu takdirde veya öyle düşünüldüğünde bir değer ifade etmektedir.⁵³

Bu dönemde Musanniflerin, eserlerini oluştururken gerek kendi düşüncesi gerekse yaşadığı dönemin ve bölgenin sosyo-kültürel yapısı, toplumsal ihtiyaç ve beklentileri dikkate alarak bir tasnife yöneldikleri söylenebilir. Bu nedenle seçtiği konu ve hadis türlerinde onun zihniyetinin izlerini ve dönemin problemlerini görmek mümkündür.⁵⁴ Ayrıca dönemin bölgesel sünnet anlayışı doğrultusunda Kur'an ve sünnet nassları bölgesel teamüller içersinde yorumlanmıştır. Bunun sonucunda, musannef eserlerde sünnet verilerinin olduğu gibi yansıtılmadığı, Musannifin yorumlarına uygun şekilde kategorize edilip anlamlandırıldığı görülür. Aslında bu tasnif ameliyesi, hadisler üzerine anlama ve yorumlama faaliyetinin bir sonucu olarak görülebilir. Çünkü bâb başlıklarına ayırıp hadisleri konularına göre tasnif etmek, gerçekte bir anlama faaliyeti olup yorumun bir parçasıdır. Bu anlamda bâb başlıkları fıkhu'l-hadis'in ürünü olarak kabul edilmiştir.⁵⁵

İlk musannef eserlerdeki malzemenin sıhhat noktasından tetkikine gelince, bu eserlerde sahih ile başka tür hadislerin karışık olarak yer aldığı yani sahih, zayıf hadisler ve hatta bazı âlimlere göre uydurma sayılan rivayetlerin bulunduğu belirtilmektedir.⁵⁶ H.II. asırda her konuda geniş bir rivayet ağının kurulduğu; İslamî her konuda kaynağına bakılmaksızın

⁵² Mesela bu türün klasik örneklerinden biri kabul edilen ve 1720 hadis ihtiva eden Mu-vattâ'da, 600 mûsned, 613 mevkuf ve 285 de maktu haber bulunmaktadır. Bk. Çakan, *Hadis Edebiyatı*, 42; Evzâi'nin rivayetlerinin derlendiği Sünenü'l-Evzâi de578 merfu rivayetinin yanında 151 mevkuf, 497 maktu haber bulunmaktadır. Bk. Nevzat Aydın, *İmam Evzâi ve Sünenindeki Metodu*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), O.M.Ü.S.B.E., Samsun, 2001, s.80-81.

⁵³ Sıddıkî, *Hadis Edebiyatı*, s. 170; Ahmet Hasan, *İlk Dönem İslâm Hukuk Biliminin Gelişimi*, çev.: Haluk Songur, Rağbet Yay., İstanbul, 1999, s. 79-81.

⁵⁴ Ünal, *Hadisin Doğuş ve Gelişim Tarihi*, s.176

⁵⁵ Mehmet Görmez, *Sünnet ve Hadisin Anlaşılması ve Yorumlanmasında Metodoloji Sorunu*, T.D.V.Yay., Ankara, 1997, s. 107

⁵⁶ Kettani, *Hadis Literatürü*, Mukaddime, s. 38; Uğur, *Hadis İlimleri*, s.17

rivayette bulunulduğu göz önüne alınırsa, bu hususu tabii karşılamak gerektiği ifade edilmiştir.⁵⁷

Gerçekte bu eserlerde zayıf hadislerin bulunduğu düşüncesinin arka planında, ilk musanneflerde mürsel, munkatı ve belağ rivayetlerin oldukça fazla yer alması ve tür rivayetlerin sonraki dönemde zayıf sayılması bulunmaktadır. Ancak bu bakış açısı, bir dönemi sonraki dönemin şartlarına ve kriterlerine göre değerlendirmek anlamına geldiği için anakronik bir durumu da içermektedir. Bilimsel çalışma ve objektiflik adına esas olan, her dönemi kendi özellikleri, şartları ve yapısına göre tahlil etmektir.

H.II. asra ait hadis literatüründe sonraki dönem isnad tatbikinde eksik ve kusur sayılacak meçhul râvi içeren, mürsel, munkatı rivayetlerin yer almasını, o dönemin ilmî geleneği ve isnad anlayışı bağlamında değerlendirmek gerekir. Nitekim bu dönemde isnad sisteminin henüz gelişmekte olduğu, muttasıl isnadın rivayetin zorunlu bir parçası olma sürecini tamamlamadığı söylenebilir.⁵⁸ Mesela, Ebû Hanife, Evzâî, İmâm Mâlik gibi otoritelerin kabul ve delil olma noktasında bir problemin olmadığını düşündükleri mürsel hadisleri yaygın olarak kullanılmış ve onlarla amel etmişlerdir. Ayrıca bu otoritelerin meseleye râviye güven temelinde yaklaşarak, râviyi hafzedenin hafzettiğinin adaletine kesin inandığı ya da adaletini garanti ettiği düşüncesinde oldukları belirtilmiştir. Sonraki süreçte sorunu –belki de kuşku temelinde- ihtiyaten ve şeklen değerlendiren, isnada ittisal şartını önceleyen muhaddisler, özellikle senesinde kopukluk gerekçesiyle mürselleri zayıf kabul etmişlerdir. Özellikle bölgesel sünnetlere karşı haber-i vahidi/hadisi savunan, sünnetin kaynağının sadece hadis olduğunu vurgulayan İmâm Şafîî'nin senede ittisal şartını araması ve bu işi sıkı tutması kaçınılmazdır.⁵⁹ Ancak, Şafîî sonrası dönemde isnadda ittisal şartı öncelenince mürsel hadise yaklaşı-

⁵⁷ Uğur, *age.*, s.17

⁵⁸ Mamer b. Raşid'in Cami'i, Malik'in Muvattâ'ı ve Sünenü'l-Evzâî'de mürsel ve munkatı rivayetler oldukça fazladır.

⁵⁹ Köktaş, *Hadis Usulü Yazıları*, s.78-80.

mın farklı olmasından hareketle geçmişi muasırın yöntem, değer yargıları ile değerlendirmek pek tutarlı değildir. Dolayısıyla ilk dönem eserlerindeki rivayetlerin içeriği hakkında salt senet merkezli bir değerlendirme yapmak doğru olmasa gerektir.

H.II. asrın genelinde hâkim olan ve musannef eserlerin ortaya çıkışını hazırlayan “sünnet” anlayışında Medine ameli gibi yerel uygulamanın, bölgeselliğin ve ideal tatbikatın önemli bir yeri olduğunu görmekteyiz. Öyle ki, bir hadisle amel edilebilmesi, onun yerleşik uygulamaya dayandığını dolayısıyla bir anlamda doğruluğunun güvencesini göstermektedir.⁶⁰ En genel ifadesiyle Sünneti hadise önceleyen, daha doğrusu çatıştığında bölgesel sünneti / yerel uygulamayı haber-i vahid'e tercih eden bu yaklaşımın yanında bu asrın sonlarına doğru hadisle sünneti özdeşleştiren, sünneti sadece Hz. Peygamber'in sünnetine onu da hadise indirgeyen tam anlamıyla Şafii'de (ö.204/819) ifadesini bulan bir zihniyet de vardır. Pratiğe karşı teoriyi savunan, yerel muhtevaya karşı ilkesel kavramlara ulaşmayı hedefleyen bu merkezileşme/evrenselleşme politikasıyla geçersizleştirilmesi amaçlanan Sünnet mefhumu “bölgesel sünnet” olup otoritesi ve meşruiyeti tartışma dışı olan ise Hz. Peygamber'in sünnetidir.⁶¹ Esasen Şafii'nin itirazı, dayanağı çeşitlilik arz eden bazen de muğlak olan “sünnet” adı altında meşrulaştırılmaya çalışılan yerel uygulamaya yönelikti. Şafii, geleneğin ve bölgeselliğin haber-i vahid yoluyla oluşan Hz. Peygamber'in sünnetine öncelenmesine ya da onun yerine ikama edilmesine karşı çıkmıştır.⁶² Dolayısıyla bu yaklaşıma göre, sünnetin sahih muteber, kat'i ve gerçek temeli ya da kaynağı hadistir.⁶³ İmam Şafii sünnetin tespitinde hadisi öncelemiş ve sahih haber-i vahide vurgu yap-

⁶⁰ İmam Mâlik'in Muvatta'da "emr, amel, sünnet" kavramlarını hangi anlam ve bağlamda kullandığının örnekleri için bk. Köktaş, *Hadis ve Sünnete Oryantalist Yaklaşımlar*, ss.143-164.

⁶¹ Osman Taştan, “Merkezileşme Sürecinde İslâm Hukuku: Bölgeselliği Veda veya Şafii Faktörü”, *Sünnî Paradigmanın Oluşumunda Şafii'nin Rolü*, haz.: M. Hayri Kırbasoğlu, Kitabiyât, Ankara, 2000, s.152-156.

⁶² Köktaş, *Hadis Usulü Yazıları*, s.57-58.

⁶³ Muhammed b. İdris eş-Şafii, *Kitâbu'l-Ümm*, Dâru'l-Mâ'rife, Beyrut, 1973. c.7, s.240.

mıdır.⁶⁴ İmam Şafîî'nin, kendi dönemi ve tarihî şartları çerçevesinde, tedvin ve tasnif faaliyetlerinin gerçekleşip hadislerin yazıyla kayıt altına alınmasını da dikkate alarak, dejenere olma ihtimali taşıyan uygulamada standardizasyonu sağlamak düşüncesi ve haklı gerekçelerle sünnetin materyallerinden özellikle hadise vurgu yapması, anlamlı olup kayda değer bir yaklaşımdır. Aslında Ebû Yusuf (ö.182/798) ve Şeybânî (ö.189/805) gibi kimselerin teorik delili zikredilmeyen "amel" kavramına yönelik eleştirileri Şafîî'ye zemin hazırlamıştır.⁶⁵

Böylece sünnetle hadisin müteradif kullanımı ve özdeşliği düşüncesi doğmuştur. Sünnet hadisle eşitlenirken diğer gelenekler, örfler ve anlayışlar bir anlamda tasfiye ediliyordu. Aslında bu anlayış hadis yoluyla Hz. Peygamber'in sünnetini garantiye almak amacına matuftu.⁶⁶ Çünkü bu dönemde hadisler tespit ve tasnif edilmiş olup, sünnetin kayıt altına alınması ve dolayısıyla sünnetin hadisten başka elde edilme yolu kalmamıştır. Ayrıca Hz. Peygamber devrinden uzaklaşıldıkça, süregelen uygulamaların güvenilirliği ve Hz. Peygamber sünnetini yansıtmaya özelliği zayıflamaktadır.⁶⁷ Nitekim bu tip yerleşik tatbikatlara yönelik eleştiriler daha ikinci asrın ortalarında başlamıştır. Tabi ki, bunda o dönemde yaşanan siyasî kaosların ve toplumsal kargaşaların da etkisi olmuştur. Ayrıca, çeşitli bölgelerin sünnet anlayışlarının farklılık göstermesi ve hukuki tatbikatta birliğin sağlanması gereksinimi, İslâm toplumunda bölgeselliğe veda edip standardizasyonu sağlamaya yönelik arayışları gündeme getirmiştir. Bu bağlamda ortak noktanın ya da asgari müşterekin hadis etrafında oluşturulması söz konusu olmuştur.

⁶⁴ Şafîî, *er-Risale*, thk. Ahmed Muhammed Şâkir, Dâru't-Türâs, Kahire, 1979, s.453; Öyle görünüyor ki, Şafi sünneti hadisle tanımlayan ilk kişi değil, geçmişte Salih b. Keysan (ö.140) gibi bu görüşte olan bazı kimseler vardı. Abdurrezzak, Ebu Bekir b. Hemmam es-San'ânî, *el-Musannef*, tahk.: Habiburrahman el-A'zamî, el-Meclisü'l-İlmî, Beyrut, 1970, c. 11, s. 259; İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, Dâru's-Sâdır, Beyrut, 1968, c. 9, s. 448; Koçyiğit, *Hadis Tarihi*, 201.

⁶⁵ Hasan, *İslam Hukuk Biliminin Doğuşu ve Gelişimi*, s. 134.

⁶⁶ Köktaş, *age*, s.59.

⁶⁷ Hasan, *age*, s. 122-123.

Sünnetin, Hz Peygamber'e ait hadislerden yani merfûattan oluşması düşüncesi fikhî, amelî ve ahlakî vb. gibi ayrımlar yapmadan bütün haber-i vahidlerin toplanması zorunluluğunu beraberinde getirmişti. Musannef eserlerin tasnif mantığını hazırlayan zihniyete karşı gelişen ve sünnetin kaynağını Hz. Peygamber'e ait olan merfuâta indirgeyen bu seçmeci yaklaşım, h.II. asrın sonlarına doğru ale'r-ricâl tasnif sistemine dayanan "müsned" eserlerin çıkışını hazırlamıştır. Yani, sahabe ve tabiun sözlerinin bol olduğu eserlerden sadece veya çoğunlukla Hz. Peygamber'e ait söz ve fiillerin bulunduğu hadis kitaplarının derlenmesine geçiliyordu. Sonraki dönem hadis kitapları musanneflerin aksine ekseriyetle sahabe ve tabiûn sözlerinden arındırılmıştır. Şafiî düşüncesinin bunda etkili olduğu muhtemeldir.⁶⁸ Bir anlamda bu zihniyet çatışmasının ürünü olarak nitelendirilebilecek müsnedler, sahabî ravilerin, muhtelif kriterlere göre sıralanıp, her birinden rivayet edilen hadisler, konularına bakılmaksızın, isimleri altına dercedildiği eserlerdir.⁶⁹ Bu dönüşüm sonraki dönemde "ale'l ebvâb" sistemiyle te'lif edilen câmi, sünen ve musannef eserlerin muhtevasına da yansımış; bu eserlerde, asıl referans noktası olarak sahabe kavli ve tabiin fetvalarına değil, merfûata yer verilmiştir.

Musannef eserlere nispetle bu sistemde, hadis metinleri olduğu gibi korunmuş, ricâle ait rivayetler hüküm istinbâtı için bir arada tespit edilmiştir.⁷⁰ Dolayısıyla bu tür eserlerde, musanneflerde olduğu gibi, hadislerin yorumlarla yansıtılıp, doğru anlaşılması ve değerlendirilmesi noktasında yönlendirme ya da ön yargıların oluşturulması gibi engeller söz konusu değildir. Musannef eserlerde ise musannifin aklî, bilgisel ve kültürel tarihselliğinin eserine yansyıp rivayetlerin bir takım tarihselliklerle ve yorumlarla yoğrularak aktarılması muhtemeldir.⁷¹

Gelişen bu süreçle birlikte h.II. asrın sonlarına doğru bazı muhaddislerin sadece Hz. Peygamber'in hadislerine /merfûata tahsis olunan hadis

⁶⁸ Köktaş, *Hadis Usulü Yazıları*, s.58.

⁶⁹ Çakan, *Hadis Edebiyatı*, s.25.

⁷⁰ Çakan, *age.*, s.25-26.

⁷¹ Nevzat Tartı, "Konulu Rivayet Kitaplarında İçerik Sorunu", *İslâmiyât*, Ankara 2003, c. VI, sayı: 2, s.147.

kitaplarını yazmaya başladığı görülür.⁷² Bu tür eserlerin ilki olarak Ebu Davud et-Tayalisi'nin (ö.204/819) Müsned'i bilinmektedir.⁷³ Ancak, "müsned"i kendisinin kaleme almadığı, bu eseri onun için başkasının cem etmiş olabileceği de belirtilmiştir.⁷⁴ Bu tarz ve mantıkla ilk eser verenler arasında Esed b. Musa el-Ümevî (ö.212/827), Ubeydullah b. Musa el-Abesi el-Kufî (ö.213/828), Humeydi el-Esedî (ö.219/834), Müsedded b. Müserhed el-Basrî (ö.228/843) ve Nuaym b. Hammad el-Huzâi (ö.228/843) zikredilir.

Hz. Peygamber'in hadislerini diğerlerinden ayırma gayesiyle ortaya çıkan müsnedler, hem kullandığı ale'r-rical tasnif sistemiyle çok kullanışlı bir yapı arz etmemiş; hem de hadis tenkit sistemini, amacını gerçekleştirenken tam olarak uygulamamıştır.⁷⁵ Amacı sahih ile zayıfı ayırt etme düşüncesi olmayınca, sadece kaynağına göre hadisleri derleyen bu eserlerde zayıf olarak nitelendirilebilecek birçok haber yer almıştır. Bu tarihî süreci daha sonra câmi' ve sünen türü eserlerin ortaya çıkması takip etmiştir.

222

OMÜİFD

D- İlk Dönem Musannefleri İsimlendirme Problemi

H.II. asırda ale'l-ebvâb sisteminde telif edilen ilk musanneflerin isimlendirme problemine dikkat çekmekteki amacımız, gerçekte o dönemin isimlendirmeye ilişkin ilmî teâmül ve anlayışının olup olmadığını, varsa mahiyetini tespit etmektir. Gerek klasik gerekse son dönem kaynaklarda ilk devir tasnif sisteminin mahsullerinden bahsedilirken, "sünen", câmi'" ve "musannef" gibi isimler kullanılır. Hatta ikinci asrın başlarında tedvin ve tasnif faaliyetinin başlaması ile ortaya çıkan ilk eserlerinin hadislerin fıkıh bâblarına göre tasnif edildiği ve ahkâm hadisleri muhtevi "Sünen" denilen hadis koleksiyonları olduğu belirtilir⁷⁶ İlk "sünen" sahibi olarak da Mekhul (ö.116) zikredilirken⁷⁷ İbn Cüreyc (ö.150), Said b. Ebî Arûbe

⁷² Kettani, *Hadis Literatürü*, Mukaddime, s.40.

⁷³ Koçyiğit, *Hadis Tarihi*, 205.

⁷⁴ Kettani, *Hadis Literatürü*, s.91; Sıddıkî, *Hadis Edebiyatı*, s.79.

⁷⁵ Ünal, *Hadisin Doğuş ve Gelişim Tarihi*, s.181.

⁷⁶ Koçyiğit, *Hadis Tarihi*, s.210; *Hadis İstılahları*, A.Ü.İ.F.Y., Ankara, 1985, s.399.

⁷⁷ İbn Nedim, *Fihrist*, s.318; Koçyiğit, *Hadis Tarihi*, s.210.

(ö.156), Evzâi (ö.157), İbn Ebî Zî'b (ö.159) gibi ilk Musanniflerin de “sünen” sahibi oldukları nakledilmiştir.⁷⁸

Hadis edebiyatında, akla gelebilecek her konudaki sorunun çözümü için başvurulacak en mufassal ve bütün dinî konularla alakalı rivayetleri içeren hadis koleksiyonları olarak tanımlanan⁷⁹ “*Câmi*” türünün ilk örneği olarak da Mamer b. Raşid'in (ö.153/770) *Câmi*' belirtilir.⁸⁰ Ayrıca, muhteva ve plan bakımından “*Sünen*”lere çok benzediği belirtilen ve mevkuf ve maktu haberler yer vermelerinin⁸¹ aralarındaki bariz fark sayıldığı⁸² “*musannef*” eserlerin ilk örnekleri olarak da Hammad b. Seleme (ö.167/783) ve Veki b. Cerrah (ö.197/812)'in musannefleri zikredilir.⁸³ Bu bilgilerden hareketle, hadis edebiyatında genel kabul gören ve hâkim olan bu değerlendirmeler hangi kriterlere göre yapılmıştır? Acaba h.II. asrın isimlendirme geleneği mi yoksa H.III. asırda sistemin yerleşmesi ve teknik anlamda türlerin oluşup karakteristiklerinin belirginleşmesi mi dikkate alınmıştır? Kısacası, tasnifin altın çağındaki *câmi*’, *sünen* ve *musannef* türü eserler esas alınarak mı değerlendirme cihetine gidilmiştir? Başka bir deyişle ortada bir kavram kargaşası mı yaşanmaktadır?

H. II. asırda başlayıp H. III. asrın tamamını kapsayan tasnif faaliyeti kuşkusuz belli anlayış ve metotların oluşmasını da beraberinde getirmiştir. Sistem olarak “*ale'l-ebvâb*” ve “*ale'r-ricâl*” tertibinde yapılan bu faaliyetler daha sonraki dönemlerde yapılan tüm çalışmalara kaynak olmuş ve örnek teşkil etmiştir. H.II. asırda fikhî konularına göre tasnif edilen eserlere umumiyetle “*musannef*” “*sünen*” veya nadirde olsa “*Camî*” ismi

⁷⁸ Koçyiğit, *Hadis Tarihi*, s.210-211.

⁷⁹ Subhi Salih, Subhi Salih, *Hadis İlimleri ve Hadis İstilahları*, trc. M. Yaşar Kandemir, D.İ.B.Yay., Ankara, 1986, s.122; Çakan, *Hadis Edebiyatı*, s.46; Osman Koçkuzu, *Hadis İlimleri*, s.286-287. *Câmi*, dini konuların hemen tamamını kapsayan sekiz ana bölümü ihtiva etme özelliğine sahiptir. -Kitâbu'l-İmân(Akaid)-Ahkam ve Sünen(İbadet ve Muamelat)-Kitabu'r-Rikak ve Zühd-Kitabu't-Et'ime ve Eşribe ve Adâb-Kitabu't-Tefsir-Tarih, Siyer ve Cihad Menâkib-Fiten ve Melâhim

⁸⁰ Kettani, *Hadis Literatürü*, s. 41.

⁸¹ İbrahim Canan, *Kütübü's-Sitte Muhtasarı Tercüme ve Şerhi*, Akçağ Yay., Ankara, 1988, c.1, s. 148; Yardım, *Hadis II*, 67.

⁸² Koçyiğit, *Hadis İstilahları*, 309; *Hadis Tarihi*, 212-213, 250; Çakan, *Hadis Edebiyatı*, s. 40.

⁸³ Koçyiğit, *Hadis Tarihi*, s. 213.

verilmiştir. Fakat bu tarz isimlendirmede ve ayırım noktasında hangi kriterlerin esas alındığı belli değildir. Bundan dolayıdır ki, dağınık haldeki hadis malzemesini sistematik bir şekilde bâblarda toplayan ilk musanneflerin değişik şahıslar tarafından farklı zaman ve mekanlarda “sünen”, musannef, cami” gibi anonim isimlerden biriyle adlandırıldığı bilinmektedir.⁸⁴ Bundan dolayıdır ki, bazıları bu döneme ait bir esere musannef derken, diğerleri aynı esere câmi’, kimileri de sünen diyebilmektedir.⁸⁵ Örneğin İbn Nedim, Hammad b. Seleme (ö.167/783) ve Veki b. Cerrah (ö.197/812)’in musanneflerini “*Kitabu’s-sünen*” adı altında zikretmiştir ki,⁸⁶ bu husus söz konusu dönemde teknik olarak sünenler ile musannefler arasında bir farkın bulunmadığı hatta böyle bir ayırımın yapılamayacağını gösterir.

Bu noktada gerek ilk dönem ve gerekse son dönem usûl ve tarih çalışmalarında ikinci asra ait musannef eserler incelenirken sonraki dönemde şekillenen, tasnifin altın çağındaki câmi’, sünen ve musannef türü eserlerin esas alınıp değerlendirme ve isimlendirme cihetine gidildiğinden bir takım hatalara düşüldüğünü belirtmek isteriz. Bunun en temel nedeninin ise ilk dönemin ilerleyen süreçte hadis usûlünde teknik anlam kazanan kavramlarla değerlendirilmesi ya da kelimelerin kullanımında lügat ve istilahî anlamları arasındaki ayırımın sağlıklı yapılamaması, daha doğrusu dünün bugünün kriterleriyle ele alınması sonucu ortada bir kavram kargaşası olduğunu düşünmekteyiz.⁸⁷ Mesela, sonraki dönemde bir eserin câmi olabilmesi için belirlenen kriterlere uymadığı halde yani

⁸⁴ Ahmet Naim, *Sahih-i Buhârî Tecrid-i Sarîh Tercemesi*, (Mukaddime), D.İ.B.Yay., Ankara, 1980, 39; Sezgin, *Buhari'nin Kaynakları*, s.83; Salih Tuğ, *Züheyr b. Harb ve Kitabu'l-İlm Adlı Eseri*, İ.Ü.E.F.Yay., İstanbul, 1984, s.32.

⁸⁵ İbn Cüreyc'in eseri, hem sünen hem de musannef olarak isimlendirilmiştir. Bk. Kettani, *Hadis Literatürü*, s.27, 36; Abdurrezzak'ın Musannef'i Câmi' adıyla da anılır. Bk. Kettani, *age.*, s. 36 dn. 5; Abdurrezzakın Kitabul's-Süneni, umumen musannef diye bilinenle aynıdır. Bk. Sıddıki, *Hadis Edebiyatı*, s.89; Ayrıca, Süfyan es-Sevri ve Süfyan b. Uyeyne'nin camî'inden bahsedilir. Bk. Kettani, *age.*, s.37.

⁸⁶ Koçyiğit, *Hadis Tarihi*, s. 213.

⁸⁷ Hadis ilminde Mutekaddimuna göre şâz, illet, münker vb. kavramlar "hata etti, vehmetti" anlamıyla aynı şeye işaret ederken; muteahhiruna göre bu kavramlar ravi merkezli tanımlanarak farklı olay ve durumlar için kullanılmıştır. Köktaş, *Hadis Usulü Yazıları*, s. 85.

sekiz ana bölümü içermemekle birlikte Mamer b. Raşid'in eseri câmi' sayılmıştır.⁸⁸ Çünkü Buhârî'nin Câmii'nin vasıfları ve karakterleri ile Mamer b. Raşid'in arasında mukayese edilemeyecek derecede fark vardır. Bununla birlikte, onun eserine "Câmi'" isminin verilmesi muhtemelen, kelime manasından hareketle hadisleri ve sünnet malzemesini bir araya toplamasından dolayıdır. Çünkü "Câmi'" kelimesini, "hadisleri bir arada toplayan "eser manasında kabul edenler vardır."⁸⁹ Nitekim Mamer b. Raşid'in Câmii'i, daha ziyade fikhî konular dışındaki hadisleri toplamaktadır.⁹⁰ Öte yandan daha sonraki dönemlerde telif edilen derleme ve cem nitelikli bazı kitaplara da "Câmi'" adının verildiği görülmektedir. Süfyan es-Sevri'nin *Câmiu's-Sağir* ve *Câmiu'l-Kebir* gibi eserlerde kelime sözlük anlamındadır.⁹¹ Bununla birlikte, Mamer b. Raşid'in Câmii'ne *ale'l-ebvab* sistemiyle te'lif edilmesi nedeniyle "musannef" de denilmiştir.⁹²

Bu döneme ait bazı eserlerin "sünen" diye adlandırılması, teknik anlamdaki "sünen" türünden hareketle yapılmışsa bu sağlıklı ve doğru bir isimlendirme olmayacaktır. Çünkü hadis edebiyatındaki "sünen" türünün ahkâm hadisleri ihtiva etmekle beraber, mevkûf ve maktu' haberlere yer vermediği belirtilmiştir.⁹³ Ancak, ilk musannef eserlerin dönemin tasnif mantığına uygun bir şekilde merfû rivayetlerin yanında mevkûf ve maktu' haberlere de yer verdiğini ve bu üç tür haberin neredeyse birbirine yakın ağırlığa sahip olduğunu belirtmiştik. Dolayısıyla ilk musanneflerden bazılarının umumiyetle "sünen" adının verilmesi, onların dönemin sünnet anlayışına uygun ve kitabın muhtevasını yansıtacak bir anlayışla, eserin ihtiva ettiği malzemenin, pratik değeri haiz sünnet bilgisi ve ahkâm hadisleri olduğunu belirtmek amacını taşımaktadır. "Musannef" şeklindeki isimlendirmeler ise, eserin oluşturulduğu sistemi yansıtmamasından olsa gerektir. Dolayısıyla hadisleri konularına göre ihtiva eden

⁸⁸ Bk. Sezgin, *Hadis Musannefatının Mebde'i ve Ma'mer b. Raşid'in Câmii*, Türkiyat Mecmuası, XII, 1955, s.115-134.

⁸⁹ Yardım, *Hadis II*, s. 81.

⁹⁰ Yardım, *age.*, s. 57.

⁹¹ Çakan, *Hadis Edebiyatı*, s. 53.

⁹² Uğur, *Hadis Terimleri*, s. 276.

⁹³ Kettani, *Risale*, s. 29; Çakan, *Hadis Edebiyatı*, s. 81.

eserlerin genelde sistemin adıyla yani “musannef” olarak anıldığı görülür. Musannef, -müsnedin dışındaki tasnif sisteminin adı olursa- “Câmi”, “Sünen”, “Musannef” bu genel anlamda birer musannef eserdir. Ayrıca, ilk dönem eserler müelliflerinin adlarına nispetle de isimlendirilmiştir.

Bütün bu değerlendirmelerden hareketle, dönemin isimlendirmeye ilişkin ilmî geleneğine baktığımızda, -İmam Mâlik istisna edilirse- ilk Musanniflerin meydana getirdikleri eserlere belirli bir isim vermedikleri, bu eserlerin sonraki dönemlerde farklı kişiler tarafından câmi’, sünen, musannef gibi anonim isimlerden biriyle adlandırıldıkları anlaşılmaktadır. Bu isimler, daha sonraki dönemlerde belirli muhtevaya sahip eserlerin adı olacak şekilde tarif ve tespit edildiyse de o dönemde böyle bir istilâhî anlayışın var olduğuna dair herhangi bir işaret mevcut değildir.⁹⁴

Sonuç

226 Hadislerin tedviniyle birlikte yürütülmüş erken dönem tasnif faaliyetleri, rivayetlerin nakli ve muhafazasındaki rolü itibariyle hadis ilmi için bir dönüm noktası olmuştur. Hadislerin muayyen bir bâbda tertip edilmesi anlamında tasnif düşüncesinin sistematik ve yaygın olmasa da sahabe döneminden itibaren var olduğu söylenebilir. Bu açıdan H.II. asrın ilk yarısında ortaya çıkan hadis edebiyatındaki “ale’l-ebvâb” sistemindeki muhtelif konulu ilk musannef eserlerin, kendilerinden önceki münferit konulu eserlere dayandığı anlaşılmaktadır. Ayrıca Hz. Peygamber sonrası toplumunda ilginin Allah Resulü'nün şemâiline ve sîretine yönelmesiyle, bu anlamdaki ihtiyaç ve beklentilere cevap verme bağlamında ilk eserler siyer ve meğazî alanında ortaya çıkmıştır.

İlk Musannifler kendi amaçları ve öncelikleri doğrultusunda hem dönemin ilmî geleneğini hem de içinde yetiştikleri kültürü, toplumsal ihtiyaç ve beklentileri dikkate alarak hadisleri, fikhî konularına göre sistematik bir biçimde derlemişlerdir. Bu anlamda hadisleri anlama ve yorumlama faaliyetinin bir ürünü sayabileceğimiz musannef eserlerin, vücut buldukları dönemin ilmî ve sosyo-kültürel panoramasını yansıttığı;

⁹⁴ Akyüz, *Musannefinin Yeniden İnşası*, s. 63.

ancak rivayetlerin bir takım tarihselliklerle yoğrularak aktarılmasının beraberinde bir takım olumsuzlukları getirdiği söylenebilir. İmam Mâlik'in Muvatta'sı dışında, ilk Musanniflerin meydana getirdikleri eserlere belirli bir isim vermedikleri, dönemin ilmî geleneğinde böyle bir anlayışın olmadığı, bu eserlerin sonraki dönemlerde farklı kişiler tarafından câmi', sünen, musannef gibi anonim isimlerden biriyle adlandırıldıkları anlaşılmaktadır. Onların hepsi aynı sırada yaşadıkları için hangisinin ilk Musannif olduğunun ya da ilk musannef eserin hangi bölgede telif edildiğinin tespiti oldukça güçtür.

İlk Musannef eserlerin muhtevasına bakıldığında dönemin sünnet anlayışına da paralel olarak ferâiz, talak gibi fikhî / teşri' nitelikte ve amelî değere sahip hadis malzemesinin tasnif sisteminde öncelendiği; ayrıca merfû' hadislerin yanında dinî bir değer atfedilen mevkûf ve maktû' haberlere de yer verildiği görülecektir. İlk musannef eserlerde zayıf hadislerin bulunduğu düşüncesinin arka planında ise, bu eserlerde sonraki dönem hadis usûlü kriterlerine göre zayıf addedilen mürsel, munkatı ve belâğ rivayetlerin oldukça fazla yer alması yatmaktadır. Ancak, bir dönemi sonraki dönemin şartları ve kriterlerine göre tenkit etmek ve rivayetlerin içeriği hakkında salt senet merkezli bir değerlendirme yapmak doğru olmasa gerektir.

Hadis tarihinde bir dönüm noktası mesabesindeki İmam Şâfiî'nin doktrini ile sünnet anlayışında yaşanan değişim sonucu, Sünnetin kaynağı Hz. Peygamber'e ait olan merfuâta indirgenmiştir. Bu dönüşüm, ilk aşamada Hz. Peygamber'in hadislerini diğerlerinden ayırma gayesiyle "aler'r-ricâl" tasnif sisteminde "müsned"lerin ortaya çıkışını hazırladığı gibi, daha sonraki süreçte "ale'l-ebvâb" metoduyla te'lif edilen, teknik anlamda "câmî, sünen, musannef" gibi eserlerin içeriğinin şekillenmesine de yansımış ve bu eserlerde merfûata ağırlık verilmiştir. "Müsned" eserlerde hadislerin yorumlarla aktarılması gibi bir durum söz konusu olmasa da, mantık olarak rivayetleri tenkit süreci işletilmeyince çok kullanışlı bir yapı arz etmemiş; birçok zayıf hadis bu eserlerde yer almıştır. Bu ta-

rihî süreci daha sonra câmi' ve sünen türü eserlerin ortaya çıkması takip etmiştir.

Kaynakça

Accâc, Muhammed el-Hatib, *es-Sünne Kable't-Tedvin*, Mektebetü'l-Vehbe, Kahire, 1988.

Ahmed Emîn, *Duha'l-İslam*, Dâru'l-Kitâbi'l-Arabiyye, Beyrut, trz.

_____, *Fecrü'l-İslâm*, Mektebetü Nahzati'l-Mısıryye, Kahire, 1965.

Ahmet Naim, *Sahih-i Buhârî Tecrid-i Sarîh Tercemesi*, (Mukaddime), DİB Yay., Ankara, 1980.

Akyüz, Ali, *Sa'd b. Ebi Mansur'un Musannefinin Yeniden İnşası*, MÜİF Yay., İstanbul, 1997.

Aydın, Nevzat, *İmam Evzâi ve Sünenindeki Metodu*, (Basılmamış Y.L.Tezi) OMÜS-BE, Samsun, 2001.

Azamî, Muhammed Mustafa, *İlk Devir Hadis Edebiyatı ve Peygamber'imizin Hadislerinin Tedvin Tarihi*, trc. Hulusi Yavuz, İz Yay., İstanbul, 1993.

228

OMÜİFD

Canan, İbrahim, *Kütübü's-Sitte Muhtasarı Tercüme ve Şerhi*, Akçağ Yay., Ankara, 1988, (I-XVIII).

Çakan, İsmail Lütfi, *Hadis Edebiyatı*, MÜİFY, İstanbul, 1996.

Ebû Dâvud, Süleyman b. el-Eş'as es-Sicistâni, *es-Sünen*, Çağrı Yay., İstanbul, 1992.

Ebu Zehv, Muhammed, *el-Hadîs ve'l-Muhaddisîn, İnâyetü'l-Ümmeti'l-İslamiyye bi's-Sünneti'n-Nebevîyye*, Dâru'l-Kütübî'l-Arabî, 1984.

Fazlur Rahman, *Tarih Boyunca İslâmî Metodoloji Sorunu*, trc. Salih Akdemir, Ankara Okulu Yay., Ankara, 1997.

_____, *İslâm*, trc. Mehmet Dağ- Mehmet Aydın, Selçuk Yay., Ankara, 1996.

Fesevî, Ebû Yusuf Yakub b. Süfyan, *Kitâbu'l-Ma'rifet ve't-Tarih*, thk. Ekrem Ziya el-Ömerî, Mektebetü't-Dâr, Bağdat, 1976, (I-III).

Fevzi, Rıfat Abdulmuttalib, *Tevsîku's-Sünne fi'l-Karnî's-Sânî el-Hicrî, Ususuhû ve İtticâhatuhû*, Mısır, 1991.

Goldziher, Ignaz, *Muslim Studies, Muhammedanische Studien*, (Trasnlated from German: C.R. Barber-S. M. Stern) George Allen&Unwin Ltd., London, 1971, (I-II).

Görmez, Mehmet, *Sünnet ve Hadisin Anlaşılması ve Yorumlanmasında Metodoloji Sorunu*, T.D.V.Yay., Ankara, 1997.

Guraya, Muhammed Yusuf, *Sünnetin Neliği Sorununa Metodik Bir Yaklaşım (Malik'in Muvattâ'ı Özelinde)*, trc. Mehmet Emin Özafşar, Ankara Okulu Yay., Ankara, 1999.

- Güner, Osman, *Doğuş Devrinde Hadis, İlk Dönem Hadis İlminin Tarihçesi*, Dâru's-Sünne, Samsun, 2000.
- Hacı Halife, Mustafa b. Abdullah, *Keşfu'z-Zunûn an Esmâil'l-Kütübi ve'l-Funûn*, thk. Muhammed Şerafeddin Yaltkaya-Muallim Rifat Bilge el-Kilisî, İstanbul, 1971.
- Hassan, Ahmet, *İlk Dönem İslâm Hukuk Biliminin Gelişimi*, trc. Haluk Songur, Rağbet Yay., İstanbul, 1999.
- Hatib el-Bağdadî, *el-Câmi' li Ahlâk'r-Râvî ve Âdâbi's-Sâmî*, thk. Mahmud Tahhân, Mektebetü'l-Meârif, Riyad, 1403
- _____, *Takyîdu'l-İlm*, thk. Yusuf el-Aş, Dâru'l Vâî, Haleb, 1975.
- İbn Hacer, Şihâbuddin Ebu'l-Fadl Ahmed b. Ali b.el-Askalâni, *Hedyu's-Sârî Mukaddimetü Fethu'l-Bâri Şerhi Sahîhi'l-Buhâri*, Dâru'r-Reyyân li't-Türâs, Kahire, 1986.
- _____, *Tehzîbu't-Tehzîb*, Dâru's-Sâdır, Beyrut, 1968 (Dâiretü Meârifî'n-Nizamiyye, Haydarabad, 1325 tarihli baskıdan ofset basım), (I-XII)
- İbn Hallikân, Ahmed b. Muhammed b. Ebî Bekir, *Vefâyâtü'l-A'yan ve Enbâu Eb-nâi'z-Zamân*, thk. İhsan Abbâs, Beyrut, 1977.
- İbn Kesir, Ebu'l-Fidâ İmâdüddin İsmâil b. Ömer, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, Mektebetü'l-Meârif, Beyrut, 1977.
- İbn Kuteybe, Ebu Muhammed Abdullah b. Müslim, *el-İmame ve's-Siyâse*, thk. Ez-Zeynî Taha Ahmed, Müessesetü'r-Risâle, Kahire, 1967.
- İbn Nedim, Ebu'l-Ferec Muhammed b. İshak, *Fihrist*, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut, 1978.
- İbn Sa'd, Ebû Abdullah Muhammed, *Tabakât'ül-Kübrâ*, Dâru's-Sâdır, Beyrut, 1968, (I-VIII).
- Kehhâle, Ömer Rıza, *Mu'cemu'l-Müellifîn Terâcimu Musannifiyyi'l-Kütübi'l-Arabiyye*, Beyrut, trz., (I-XV).
- Kettâni, Muhammed b. Cafer, *Hadis Literatürü*, trc.Yusuf Özbek, İz yay.İstanbul, 1994.
- Koçyiğit, Talat, *Hadis İstilahları*, AÜİFY, Ankara, 1985.
- _____, *Hadis Tarihi*, TDV Yay., Ankara, 1997.
- Köktaş, Yavuz, *Hadîs Usulü Yazıları*, Ensar Neşriyat, İstanbul, 2010.
- _____, *Hadis ve Sünnette Oryantalist Yaklaşımlar*, İz Yay., İstanbul, 2011.
- Özafşar, M. Emin, *Hadisi Yeniden Düşünmek, Fıkîh Hadisler Bağlamında Bir İnceleme*, Ankara Okulu Yay., Ankara, 1998.
- Râmehurmûzî, Hassan b. Abdurrahman, *el-Muhaddisu'l Fâsil beyne'r-Râvî ve'l-Vâ'i*, thk. Muhammed Accac el-Hatib, Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1971.
- Sezgin, M. Fuad, *Buharinin Kaynakları Hakkında Araştırmalar*, Kitâbiyât, Ankara, 2000.

- Sıddıkî, Muhammed Zübeyr, *Hadis Edebiyatı Tarihi (Menşei, Tekâmülü, Hususiyetleri ve Tenkidî)*, trc. Yusuf Ziya Kavakçı, İrfan Yay., İstanbul, 1966
- Subhi Salih, *Hadis İlimleri ve Hadis İstılahları*, trc. M. Yaşar Kandemir, DİB Yay., Ankara, 1986.
- Suyutî, Celaleddin Abdurrahman b. Ebî Bekir, *Tezyinü'l-Memâlik bi menâkıb-ı sey-yidînâ İmâm Mâlik*, Kahire, 1907.
- Şâfiî, Muhammed b. İdris, *er-Risale*, thk. Ahmed Muhammed Şâkir, Dâru't-Türâs, Kahire, 1979.
- _____, *Kitâbu'l-Ümm*, Dâru'l-Mâ'rife, Beyrut, 1973, (I-VIII).
- Tartı, Nevzat, "Konulu Rivayet Kitaplarında İçerik Sorunu", *İslâmiyât*, Ankara 2003, c. VI, sayı: 2, ss.141-151.
- Taştan, Osman, "Merkezîleşme Sürecinde İslâm Hukuku: Bölgeselliği Veda veya Şâfiî Faktörü", *Sünnî Paradigmanın Oluşumunda Şâfiî'nin Rolü*, der. M. Hayri Kırbasoğlu, Kitabiyât, Ankara, 2000, ss.149-163.
- Tuğ, Salih, *Züheyr b. Harb ve Kitabu'l-İlm Adlı Eseri*, İÜEF Yay., İstanbul, 1984.
- Uğur, Mücteba, *Hadis İlimleri Edebiyatı*, TDV Yay., Ankara, 1996.
- Ünal, Yavuz, *Hadisin Doğuş ve Gelişim Tarihine Yeniden Bakış*, Etüt Yay., Samsun, 2001
- Yardı, Ali, *Hadis I-II*, Damla Yay., İstanbul, 1997.
- Yücel, Ahmet, *Hadis İstılahlarının Doğuşu ve Gelişimi*, Hicri İlk Üç Asır, MÜİFV Yay., İstanbul, 1996.
- Zehebî, Ebu Abdullah Şemseddin Muhammed b. Ahmed b. Osman, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, thk. Şuayb el-Arnâvud-Ali Ebû Zeyd, Beyrut, 1992, (XXV).
- _____, *Tezkiretu'l-Huffaz*, Haydarabad, 1955,
- Zirikli, Hayreddin, *A'lâm Kâmûsu Terâcimi li Eşhuri'r-Ricâli ve'n-Nisâi min el-Arabi ve'l-Müsta'rabîn ve'l-Müsteşrikîn*, Dâru'l-İlmi li'l-Melâyin, Beyrut, 1969, (I-XII).

